

El príncep de Viana: mite i realitat

Mariona Ibars Puga*
Monestir de Poblet

Resum

El Príncep de Viana, Carles d'Evreux i Trastàmara, era fill de la reina Blanca de Navarra i de l'Infant Joan, germà i lloctinent del rei d'Aragó Alfons V el Magnànim.

Quan la reina Blanca va morir, el testament establí que don Carles heretaria el regne navarrès, previ acord amb el seu pare, que retenia l'usdefruit de viduitat. Els termes confusos del testament provocaren una guerra civil a Navarra. La derrota dels partidaris dels seus drets va obligar el príncep a cercar refugi a la cort napolitana del seu oncle.

En morir Alfons V el 1458, el seu germà va ésser proclamat rei d'Aragó. El nou monarca, Joan II, va tractar d'aconseguir la pau amb el seu hereu, a qui els catalans sostenien perquè el consideraven defensor dels seus drets i llibertats.

Mentre retornava des de Nàpols, don Carles va fer diverses escales, una d'elles a Mallorca. Va sojornar a l'illa des d'agost de 1458 fins als darrers dies de març de l'any següent. Aquells mesos va mantenir correspondència amb Renat d'Anjou, enemic irreconciliable de Joan II.

Ja a la península, els enfrontaments amb el seu pare continuaren fins a la mort fulminant del Príncep de Viana, atribuïda per molts a un enverinament. L'hereu no havia tingut descendència amb la seva esposa, la princesa flamenca Agnès de Clèves, tot i que, com era usual llavors, va tenir alguns fills bords, a tres dels quals va reconèixer.

Mentre agonitzava el Príncep de Viana, el rei Joan II va nomenar hereu l'Infant Ferran, fill de la seva segona esposa Joana Enríquez: regnaria com a Ferran el Catòlic i, en casar-se amb Isabel I de Castella, s'unirien les dues dinasties en la monarquia hispànica.

Resumen

El Príncipe de Viana, Carlos de Evreux y Trastámara, era hijo de la reina Blanca de Navarra y del infante Juan, hermano y lugarteniente del rey de Aragón Alfonso V el Magnánimo.

Tras la muerte de doña Blanca, el testamento establecía que don Carlos heredaría el trono navarro, previo acuerdo con su padre, que tenía el usufructo de viudedad. Este confuso testamento provocó en el reino de Navarra una guerra civil. La derrota de los partidarios de los derechos del príncipe le obligó a refugiarse en la corte napolitana de su tío.

Al morir en 1458 Alfonso V, su hermano fue proclamado rey de Aragón. El nuevo monarca, Juan II, trató de lograr la paz con su heredero, al que los catalanes apoyaban por considerarlo defensor de sus libertades.

En su regreso desde Nápoles don Carlos hizo varias escalas, una de ellas en Mallorca. Permaneció en la isla desde

agosto de 1458 hasta finales de marzo del siguiente año. Durante este tiempo mantuvo correspondencia con Renat de Anjou, enemigo irreconciliable de Juan II.

Una vez en Aragón los enfrentamientos con su padre continuaron hasta que el Príncipe de Viana falleció en Barcelona, víctima de una indisposición fulminante, atribuida por muchos a un envenenamiento. El heredero no tuvo descendientes con su esposa la princesa flamenca Agnes de Cleves, que falleció precozmente; no obstante, como era habitual, tuvo varios hijos bastardos, de los que reconoció a tres.

Mientras agonizaba el Príncipe de Viana, el rey Juan II nombró heredero al infante Fernando, hijo de su segunda esposa Juana Enríquez. Reinó como Fernando el Católico y al casarse con Isabel I de Castilla se unieron ambas coronas formándose la monarquía hispánica.

Summary

Charles of Evreux and Trastámara, prince of Viana, was the son of the queen Blanca of Navarre and of the prince Juan, brother and lieutenant of Alfonso V the Magnanimous, king of Aragón.

After Doña Blanca's death, her last will specified that Charles would inherit the throne of Navarre after his father's prior agreement. This confusing testament started a civil war in the kingdom of Navarre. The prince was forced to seek exile in his uncle's Neapolitan court, after his supporters were defeated. After Alfonso V's death in 1458,

his brother was proclaimed king of Aragón. Juan II, the new monarch, tried to make peace with his heir, the prince of Viana, who the Catalans supported for being the defender of their rights. On his way back from Naples, Don Carlos stopped in many places, including Majorca. He remained in the island from august 1458 until the end of March 1459.

At this time, he corresponded with Renate of Anjou, the irreconcilable enemy of Juan II.

* Directora d'Estudis Antropològics
Medicina Balear 2007; 33-42

On his return to Aragon, the confrontation with his father lasted until his sudden death in Barcelona, which, according to many people, was due to poisoning. The heir did not have descendants with Agnès de Clèves, his Flemish wife who died young; but, as usual at that time, he had several illegitimate sons, three of which he recognized.

Resumé

Le prince de Viana, Charles d'Evreux et Trastámara, était le fils de la reine Blanche de Navarre et de l'infant Jean, frère et lieutenant du roi d'Aragon Alphonse V le Magnanime.

Après la mort de doña Blanche, le testament établissait que don Charles hériterait le trône de Navarre, avec l'accord préalable de son père, qui avait l'usufruit du veuvage. Ce testament confus provoqua une guerre civile dans le règne de Navarre. La défaite des partisans du prince l'obligea à se réfugier à la cour napolitaine de son oncle.

À la mort d'Alphonse V en 1458, son frère fut proclamé roi d'Aragon. Le nouveau monarque, Jean II, essaya de faire la paix avec son héritier, que les Catalans soutenaient car il défendait leurs libertés.

À son retour de Naples, don Charles fit de nombreuses escales, dont une à Majorque. Il séjourna sur l'île du mois

While the Prince of Viana was dying, the king Juan II declared infant Fernando, son of his second wife, Juana Enríquez, heir to the throne. He reigned as Ferdinand the Catholic King. His marriage to Isabella I of Castille united both kingdoms and began the Spanish monarchy.

d'août 1458 à la fin du mois de mars 1459. Pendant ces quelques mois, il entretint une correspondance avec René d'Anjou, ennemi irréconciliable de Jean II.

Une fois en Aragon, les affrontements avec son père continuèrent jusqu'à la mort du prince de Viana à Barcelone, victime d'une indisposition fulminante, attribuée par beaucoup à un empoisonnement. L'héritier n'avait pas de descendants de son épouse flamande Agnès de Clèves, qui mourut très tôt ; cependant, comme il était usuel à cette époque, il eut plusieurs fils bâtards et en reconnut trois.

Alors que le Prince de Viana agonisait, le roi Jean II nomma l'infant Ferdinand, fils de sa seconde épouse, Jeanne Enríquez, héritier du trône. Il régna comme Ferdinand le Catholique. Son mariage avec Isabelle Ière de Castille unit les deux couronnes. C'est ainsi que fut formée la monarchie espagnole.

El príncep de Viana: mite i realitat

El 23 de setembre de l'any 1461 moria, de malaltia ràpida, l'infant Charles d'Évreux i Trastámara, duc de Nemurs i Príncep de Viana, legítim hereu del regne de Navarra i de la Corona d'Aragó. En el moment del traspàs, el Príncep comptava 40 anys, tres mesos i 26 dies. Aquest decés no passaria de ser un fet històric natural, sinó fos perquè avui en dia, després de més de cinc-cents anys, encara segueixen existint punts negres sobre les circumstàncies que envoltaren la seva mort, com la desaparició del mestre Joan de Vesach, protometge de la Cort, detingut la primavera de l'any següent en els Pirineus lleidatans pel comte de Pallars com l'assassí del Príncep, segons carta escrita als diputats barcelonesos el 15 de juny de 1462. O d'altres, com la mort del confiter de don Carles, esdevinguda tres o quatre dies després que la del seu Senyor, o per la conducta del mateix monarca que féu jurar, a corre-cuita, al seu fill petit l'infant Ferran (9 anys), fruit del seu segon matrimoni amb la dama castellana Juana Enríquez, com hereu i successor seu, mentre el seu fill gran agonitzava en el Palau Reial de la ciutat de Barcelona. La mort del Príncep de Viana generà tal malfiança i animadversió envers els monarques per part del poble, que les autoritats del Principat van haver-hi d'intervenir per

apaivagar els ànims i fer callar els creixents rumors de què el Príncep havia mort enverinat. A fi d'evitar aldarulls, s'obrí una investigació i, amb el permís de la reina, s'autoritza a practicar l'autòpsia al pastisser del Príncep per a esbrinar les possibles causes de la seva mort. Tot i no ser un cas imparell, donades les múltiples guerres civils que es desencadenaren a l'Occident europeu en el decurs de tot el segle XV i que donarien pas a les primeres monarquies autoritàries de l'Edat Moderna. El litigi entre el Príncep de Viana i el seu pare Joan de Trastámara i Alburquerque, segon infant d'Aragó per ordre de successió, fou un dels processos que més fama van assolir a tota l'Europa meridional, per l'impacte emocional que causà aquella tragèdia familiar sobre l'opinió pública del 1400.

L'origen d'aquest plet familiar

L'origen del conflicte és encara molt confús. Blanca I de Navarra, mare del Príncep, senyora natural i propietària d'aquell regne, morí quan el seu primogènit tenia 20 anys (1441). Estava casat amb la princesa flamenca Agnès de Cleves i governava el regne amb el càrrec de Lloctinent de la seva mare, que s'havia traslladat a viure a Castella.

No obstant això, com en els contractes matrimonials de la reina, tot un pacte polític per mantenir la pau entre els reialmes hispans de Castella, Navarra i la Corona d'Aragó, no s'havia previst que ella pogués finir abans que el seu espòs, la seva mort creà un buit jurídic que generà una anòmala situació en el regne, ja que no existia clàusula alguna que especifiqués qui havia de governar-lo. Si el fill, reconegut per les Corts com legítim hereu de la Corona des dels dos anys, o si havia de fer-ho el pare per usdefruit de viduatge.

Si en aquella època, el fi justificava els mitjans, el pare no tingué cap escrúpol en aprofitar-se'n d'aquella fissura legal per apropiari-se'n del que no era seu, sinó, per què s'autoproclamà oficialment rei de Navarra a l'any 1450, menyspreant públicament el testament de la seva primera esposa la reina i, alhora, els legítims drets del seu primogènit, hereu universal seu? El seu fill gran, ja vidu, comptava 29 anys, edat més que suficient per entrar en possessió de l'herència materna.

Blanca I de Navarra

Pel caràcter turbulent del seu marit, la història sempre ha etiquetat a la mare del Príncep com una dona sotmesa en cos i ànima a la voluntat del seu espòs, un rol que al nostre entendre no s'ajusta ben bé a la realitat. Educada en una cort liberal, sota el més depurat esperit cavalleresc francès, però molt influïda per l'humanisme i la política pactista de la Corona d'Aragó. En primeres núpcies s'havia maridat amb Martí el Jove, rei de Sicília i hereu de la Corona d'Aragó, Blanca I de Navarra fou abans de tot una reina i una gran dama, tal vegada la darrera d'aquest període final de les monarquies medievals hispanes, que va saber anteposar sempre els deures d'estat als seus propis, tal com demostra el fet que, una vegada assegurada la successió a la Corona navarresa per l'infantament del seu primer fill, abandonés amb gran discreció Castella, on el seu marit i el seu cunyat l'infant Enric d'Aragó, gran mestre de l'Ordre de Santiago.

Rivals des de la infantesa a causa d'una malaltissa enveja, rivalitzaven entre ells, capitanejant dos poderosos bàndols de nobles rebels, per enderrocar a don Álvaro de Luna, privat del rei Juan II, cosí germà carnal dels infants aragonesos i tres vegades cunyats, amb l'únic fi d'ocupar el seu càrrec. Instal·lada de nou al palau d'Olite, cort del seu pare, i jurat ja el seu primogènit Carles com legítim hereu de la Corona, Blanca es negà per expressa voluntat a tornar al seu

*Retaule de Sant Jordi, possible retrat del Príncep de Viana.
MNAC. Barcelona*

costat, escudant-se amb els seus deures de mare i d'hereva. Pot una dona sotmesa en cos i ànima a la voluntat del seu marit, abandonar-lo als tres anys de casada, estant embarassada del seu segon fill?

A diferència del seu espòs, la conducta del qual escandalitzaria precisament per la seva capacitat innata per a transgredir tots els vincles, fins i tot els més sagrats, la reina Blanca, il·lustre descendent de San Lluís de França (Capets) i dels Évreux normands, pietosa en extrem, però molt respectuosa amb les institucions de Déu i dels homes, romangué fidel a les tradicions democràtiques de la monarquia navarresa i governà el seu reialme seguint la política liberal, practicada pel seu pare el rei Carles III el Noble. Lluny del que es pugui pensar, Blanca de Navarra no afavorí mai les relacions entre pare i fill. No consta que el Príncep i les seves germanes Blanca i Elionor viatgessin a Castella per a passar una temporada amb llur progenitor o d'altres membres de la família paterna dels Trastàmara com els seus oncles reis de Castella o la seva mateixa àvia, la riquíssima Elionor

d'Alburquerque, ex-reina de la Corona d'Aragó, que vivia retirada a Medina del Campo (Valladolid), on moriria l'any 1435, en saber que els seus quatre fills vius Alfons, Joan, Enric i Pere, havien estat fets presoners pel Duc de Milà, que els havia derrotat a la batalla naval de Ponça.

Ni tampoc anà a les noces de la seva germana Blanca amb el seu cosí germà carnal Enric, Príncep d'Astúries, celebrades a Valladolid, on la seva mare preferí allotjar-se a la Cort del seu consogre Juan II que a la del seu propi espòs.

I si Blanca s'allunyà de Castella i del seu marit, no va ser només per a salvaguardar moralment als seus fills de la conducta enravenxada i corrupte del pare i dels oncles, perniciosos per l'educació del seu hereu i de les seves filletes, sinó també per a protegir el seu reialme i, fins i tot a ella mateixa del comportament violent i transgressor del seu marit, que l'haguessin arrossegat a intervenir en unes lluites dinàstiques que, per la seva estirp i condició, no podia compartir de cap de les maneres amb aquell espòs, el qual preferia ser un noble rebel en el regne de Castella que un legítim rei i un bon pare en el seu de Navarra.

L'infant Joan d'Aragó

Les baralles familiars entre els Trastàmara castellans i aragonesos tenyiren de sanglès cròniques d'aquests antics regnes hispans en el decurs de tot el 1400. El poeta Jorge Manrique immortalitzà la figura del pare i la dels seus germans, els temeraris Infants d'Aragó, a les seves famoses Coplas que dedicà a la memòria del seu pare després de la seva mort: "¿Qué se fizo del rey don Juan? / Los infantes de Aragón, /¿qué se ficieron? / ¿Qué fue de tanto galán? / ¿Qué fue de tanta invención como trujeron?". El poeta, impressionat per la personalitat devastadora d'aquells germans, sorgits de l'Edat Mitjana però de mentalitat plenament renaixentista, no dubtà en perpetuar-los com exemple de l'ímpetu passional que imperà en tot aquell bàrbar segle XV.

Tanmateix, només un d'ells, l'infant Joan, pare del Príncep de Viana, que passaria a la història com el Grande a Castella, l'Usurpador a Navarra i el Sense Fe (a la Corona d'Aragó, destinat a ser regent de Castella als 18 anys per la prematura mort del seu pare, en rei consort de Navarra als 25 pel seu matrimoni amb l'hereva d'aquell regne, i en Lloctinent del seu germà gran Alfons el Magnànim, rei de la Corona

d'Aragó i de Nàpols, en complir els 36 anys, fou l'únic en transgredir l'ordre establert amb el sol fi de forjar la Unió territorial dels 3 regnes i assentar les bases de la futura monarquia hispana, encara que això li suposés desencadenar, de manera alternativa i simultània, guerres civils en tots ells: Castella (1420-1476), Navarra (1450-1479) i el Principat de Catalunya (1462-1472), guerres d'altra banda, contemporànies i coetànies a l'anglesa de les Dues Roses, entre les Cases de York i Lancaster (1450-1484), que començà el mateix any que la navarresa.

El periodista i escriptor Nestor Luján publicà a la revista *Historia y Vida* (nº 231), un article sobre el Príncep de Viana, amb el títol *Muertes misteriosas de la historia*, en el que donava a entendre que el pare del Príncep patia una enfermetat mental, anomenada vesània. Una observació a tenir en compte ja que l'infant Joan va tenir en el decurs de la seva agitada vida quatre aferrissats enemics. El primer, el seu propi germà Enric, mort a conseqüència de les ferides rebudes a la batalla d'Olmedo (1445), on els infants aragonesos serien derrotats per les tropes reials, comandades pel seu cosí Juan II de Castella i el seu privat don Álvaro de Luna, que també rebé greus ferides.

La desfeta de la Lliga de la noblesa rebel suposà la pèrdua de tots els béns que tenien els infants aragonesos en aquell regne. El segon fou el mateix Luna a qui don Juan perseguí des de llavors i no parà fins a dur-lo al cadafal. El tercer, el seu propi fill primogènit Carles de Viana, que va detenir el dia 2 de desembre de 1460, a la ciutat de Lleida, on estaven reunides les Corts del Principat, acusant-lo d'un intent de parricidi, raó per la qual el pactisme català s'enfrontaria obertament amb l'autoritarisme reial. I el quart, el seu nebot i ex-gendre Enric IV de Castella, a qui no va perdonar mai que repudiés públicament a la seva filla Blanca després de 13 anys de matrimoni i se la tornés intacta, però sense restituir-li els béns parafer-nals aportats al maridatge per la princesa.

El segon matrimoni de Don Juan

Immediatament després de la mort de la Reina, les Corts navarreses van voler coronar-lo, però el Príncep, de natural pacífic i sense motius aparents per a desconfiar del seu pare, les va fer desistir de fer-ho, objectant que no faria res que pogués contrariar al seu progenitor que vivia a Castella, decidit a posar fi a la privança d'en Luna i aconseguir l'hegemonia política d'aquell regne. don Juan el confirmà com lloctinent, càrrec que ja exercia en vida de la seva mare. ¿Calia aquesta ratificació per part del pare?

O només era una manera d'imposar la seva autoritat amb caràcter preeminent, ara que la Reina ja no hi era? Tot i així, recordem el que va deixar escrit el Príncep en el seu primer testament hològraf (1453), estant presoner del seu pare a Saragossa: "... pues allende de mis otros derechos, saben como la Reina mi Senyora, al tiempo de su muerte, de su mano les scrivio que, ella fenescida, me levantassen luego por Rey e Señor suyo, la cual scriptura, fecha por mi notificar al Rey, mi Señor, sin la dexar publicar, en perjuizio mío fue mandada rasgar por su Alteza...".

L'any 1443, dos anys després de la mort de la Reina, el Príncep i les Corts navarreses saberen de manera confidencial, mai oficialment, que el seu pare (45 anys) s'havia promès amb la filla de l'Almirall de Castella Juana Enríquez (15 anys), un matrimoni pactat amb fins polítics, que convertiria a Don Juan en l'amo de Castella. La notícia, lluny d'alegrar al Príncep, el sumí en una gran angoixa pel silenci del seu pare. Sabia que si es tornava a emmaridar, don Juan perdria l'usdefruit de viduïtat, tot i la petició feta per la seva mare de no coronar-se sense haver rebut abans la seva benedicció. Maisabrem amb exactitud els motius que dugueren a Blanca de Navarra a incloure aquest prec maternal en el seu testament dos anys abans de la seva mort. Una petició que, si bé no anul·lava els drets del seu primogènit com hereu universal seu, ni tampoc els de les filles les infantes Blanca i Elionor en quant a l'ordre de successió a la Corona, però que, en canvi, sí el deixava moralment sota la potestat del pare.

El segon matrimoni de don Juan s'hauria de posposar fins l'estiu de 1447, perquè abans els Trastàmara aragonesos i castellans havien de llimar llurs diferències en el camp de batalla. La desfeta de la Lliga rebel liderada pels infants d'Aragó (Olmedo, 1445), donà un gir inesperat a la situació de don Juan. El seu germà gran Alfons el Magnànim, que vivia al regne de Nàpols, li instava a recuperar els immensos béns familiars perduts en aquell reialme, però, alhora, tampoc volia que s'instal·lés a l'Aragó de manera permanent a fi d'evitar una nova guerra de fronteres entre els dos regnes.

Tras un perillós rescat de la seva promesa, retinguda com ostatge a Castella, i la seva posterior boda a Calataiud, don Juan, que ho havia perdut tot i no tenia on anar, es dirigí cap a l'únic lloc on podia fer-ho: El regne de Navarra, governat pel seu fill, i que gaudia d'un emplaçament idoni per continuar la seva particular guerra contra don Álvaro de Luna, que havia fet enverinar poc abans de la batalla d'Olmedo, a les

seves germanes Maria i Elionor d'Aragó, reines de Castella i Portugal, respectivament, per llur aliança amb llurs germans, els infants aragonesos, en el cop d'Estat de Rámaga (1443), on don Juan segrestà i empresonà al seu cosí germà Juan II, legítim sobirà de Castella.

La ruptura entre pare i fill

Quan don Juan arribà al regne, acompanyat de la seva segona esposa, trenta anys més jove que ell, amb tot el clan dels Enríquez i d'altres aliats rebels, seguits per llurs respectius mainaders, tots perdedors de guerra, els navarresos es sentiren envaïts i ocupats per una força estrangera. A més, el pare s'instal·là amb tota la seva nova família castellana al palau d'Olite, restaurat pel seu ex-sogre Carles III el Noble i residència habitual dels Èvrux, legítims propietaris del reialme. Ni el poble navarrès, ni les seves Corts, ni el mateix Príncep, estaven preparats per aquella falconada de don Juan, ni tampoc per enfrontar-se a les aguerrides tropes que l'acompanyaven. D'altra banda, només arribar, don Juan començà a exercir la seva reial autoritat, anul·lant transaccions i buidant les arques públiques per a comprar consciències i engreixar cobdícies, com sempre havia fet a Castella, però, ara, per retenir una Corona que no era seva. El fill, en comprendre que el seu pare no respectaria mai el dret navarrès que li prohibia regnar per haver perdut l'usdefruit de viduïtat, ni tampoc respectaria ja la memòria de la seva mare, perquè don Juan tractava d'imposar a la seva segona esposa en les tasques de govern d'aquell reialme, desposseint-lo a ell de totes les seves legítimes atribucions, decidí no fer-se'n còmplice de l'escandalosa conducta del seu pare i es retirà a Guipúscoa en pública protesta pels excessos del seu progenitor. El 5 de setembre de 1450, el Príncep, agraït per l'hospitalitat de la ciutat de San Sebastián i "en virtut del seu poder i autoritat reial", la hi atorgà el privilegi de no haver de pagar el dret de duanes amb el regne de Navarra, que s'havia escindit en dos bàndols: Els beaumontesos, partidaris de la legitimitat del fill, i els agramontesos, partidaris del pare.

La guerra civil navarresa

La guerra esclatà l'any 1450, quan el pare, després d'haver revocat lleis, capgirat institucions, i posat homes de la seva plena confiança en els càrrecs i llocs estratègics del petit regne, s'autoproclamà pública i oficialment rei de Navarra. A partir d'aquell moment, tots, menys el seu oncle Alfons el Magnànim, per una raó o una altra, aprofitaren aquella ruptura entre pare i fill per treure'n partit en benefici propi.

Regnes peninsulars.

Pres de Historia de España. Ed. Santillana

Don Álvaro de Luna, tot i ser el padri del Príncep, perquè necessitava tenir a don Juan allunyat de Castella i ocupat en un altre front. Els Enríquez per obtenir la Corona d’Aragó per a l’infant Ferran, germanastre del Príncep, que havia nascut l’any 1452, en plena guerra civil navarresa, a Sos (regne d’Aragó). El seu cunyat el comte Gastó de Foix, marit de la seva germana petita Elionor, i aliat del seu pare, perquè aspirava a ocupar el tron navarrès, tal com li havia promès el seu sogre. Fins i tot, els mateixos beaumontesos i agromontesos, dues branques bastardes, engendrades pel rei Carles II el Dolent i el seu germà Lluís, duc de Durazzo, respectivament, se n’aprofitarien d’aquelles diferències entre pare i fill per a ventilar les seves propies.

Nou anys després de la mort de la Reina, el regne de Navarra quedava incorporat a la roda de les múltiples guerres civils del 1400, on es desencadenaren les més encarnissades lluites entre pares i fills, entre cosins, entre nebots i oncles, entre els mateixos fills legítims dels monarques o entre els legítims i els bastards, i fins i tot, entre els mateixos bastards, com és el cas de beaumontesos i agramontesos. Conflictes familiars, perfectament definits en el darrer paràgraf de l’últim acte de la tragèdia històrica de Ricard III, de W. Shakespeare, on l’autor justifica la pau entre les dues Cases de York i Lancaster, dient en boca de Richmond: “...¡Inglaterra ha estado mucho tiempo demente y se ha desgarrado a sí misma! El hermano derramaba ciegamente la sangre del hermano. El padre, con su furia, asesinaba a su propio hijo. El hijo, obligado, se convertía en el verdugo del padre. Y todo por los divididos York y Lancaster, divididos

en su fiera división...”. O no va ser així com va succeir a Castella entre germans i cosins carnals? O a Navarra, entre pare i fill? O tal vegada, la princesa Blanca, ex-reina de Castella i germana del Príncep, no va morir enverinada per la seva mateixa germana Elionor, comtessa de Foix, tercera per ordre de successió, que també cobdiciava el regne?

El conflicte s’internacionalitza

El Príncep de Viana abandonà el seu regne a l’any 1456, després de la derrota militar d’Estella davant les ensinistrades tropes del pare i el seu cunyat Gastó de Foix, comte-par de França. Enrera, deixava sis anys de dolor, intrigues, traïcions, rancúnies, violència, en les que havia conegut la humiliació de la derrota, la capitulació, i fins i tot la presó i el desheretament, que feien impensable una reconciliació entre ambdues parts. De fet, la causa del Príncep estigué perduda des del mateix moment en què gosà rebel·lar-se contra la figura paterna per culpa dels seus excessos, a part que el seu pare exigia a tots els que el servien un total sotmetiment a la seva voluntat, que es regia pel bàrbar codi de “ojo por ojo, diente por diente”, i no pel de la via de la pau i el diàleg. Maria Armendáriz, mare de la seva filla natural Anna, li donà diners i l’ajudà a fugir en companyia del seu secretari Balbastro. El Príncep volia creuar els Estats de la Corona per arribar a Barcelona i embarcar-se rumb a Nàpols, a la Cort del seu oncle el Magnànim, però la perillositat del viatge el féu desistir, veient-se obligat a fer una llarga marrada per poder arribar a Poitiers.

Allí, els dos homes es separaren. El secretari prengué el camí d'Itàlia per anar a Nàpols i ell, el de París per entrevistar-se amb el rei Carles VII a fi de tractar diferents temes pendents com les rendes del ducat de Nemours, retingudes pel comportament dels Beaumont tant a la guerra dels Cents Anys com a les revoltes dels camperols de la Jackerie, així com per a esclarir la conducta del seu cunyat el comte de Foix, vassall del rei de França, les tropes del qual havien envaït Navarra com aliat del seu pare.

Tot i ser rebut al palau de Châtelier, residència del monarca, amb honors i deferència pel seu il·lustre parent, el Príncep hagué de respondre davant un tribunal. En Carles respongué a totes les preguntes del Consell del monarca amb la serenor i el senyoriu que dona estar en possessió de la veritat. Per primera vegada, el Príncep acusà públicament al seu cunyat el comte de Foix i a la seva madrastra de ser culpables de les desavinences amb el seu pare, que havia conculcat el dret navarrès. El primer perquè ambicionava el seu regne de Navarra y la segona perquè ambicionava la Corona d'Aragó pel seu fill Ferran. El triomf diplomàtic del Príncep fou inqüestionable. De moment, Carles VII de França no envià les Vascongades com era el seu propòsit i obligà al Comte de Foix a retirar les seves tropes de Navarra, citant-lo, a continuació, a París, perquè donés explicacions dels seus actes davant el seu Consell d'Estat.

Reconciliat amb el rei de França, el Príncep es dirigí cap a Itàlia, cridat pel seu oncle Alfons el Magnànim. A Milà, fou rebut com un heroi per la ciutat i els seus Ducs. A Roma, per Calixte III el Bàrbar, el primer Papa de la família Borja, que gaudia d'escó propi en el Consell d'Aragó. El Príncep, amb gran humilitat, li exposà el conflicte sorgit en el seu regne per culpa de l'aspresa congènita del seu pare a causa de la seva desmesurada ambició, parella a la de la seva madrastra. El Príncep de Viana deixà a les seves mans l'arbitratge d'aquell conflicte familiar, amb la promesa de què es subjectaria a la resolució Papal. Encara que Calixte III no va voler-se involucrar directament amb els Trastàmara aragonesos, per estar enfrontat al seu oncle el Magnànim, tampoc es mostrà insensible a ell, com ens han fet creure, perquè dies més tard, escrivia a l'arquebisbe de Tarragona perquè intervingués a favor de la seva causa.

Finalment, a la primavera de 1457, el Príncep arribà a la Cort del seu oncle al regne de Nàpols. Alfons el Magnànim reprengué duríssimament al nebot per haver-se aixecat en armes contra el seu pare, recordant-li que encara que la raó i la justícia l'emparessin, el seu deure era obeir i sotmetre's a la voluntat del seu progenitor. No obstant, el sobirà de la Corona, molt

diferent al seu germà, també escoltà amb gran atenció les raons d'aquell nebot, que algun dia hauria d'heretar la Corona d'Aragó. Després d'escoltar la versió dels fets per boca del Príncep, el Magnànim canvià l'opinió que tenia d'ell i l'acollí com un fill a la seva Cort renaixentista, curulla d'humanistes i artistes, on el Príncep hauria de traduir l'Ètica d'Aristòtil, una obra que dedicaria al seu oncle i benefactor com mostra del seu afecte i agraïment.

El Magnànim, que ja havia hagut d'intervenir l'any 1453 a favor del seu nebot, exigint al seu germà, no només l'alliberació del seu primogènit, llavors empresonat, sinó també la restitució de tots els seus béns confiscats, decidí posar fi a l'escandalosa i anòmala conducta del seu germà, del que procurava distanciar-se amb la seva famosa frase: "Mi hermano y yo nacimos de un mismo vientre e non somos de una misma mente", i s'erigí en l'àrbitre de llurs diferències per arribar a una concòrdia entre tots dos. El 27 d'abril de 1457, arribava a Tudela, amb caràcter urgent, el seu ambaixador Rodrigo Vidal per entrevistar-se amb don Juan, que es negà, en rodó, a establir converses en aquest sentit. L'actitud negativa del seu germà molestà profundament al Magnànim, que encara no li havia perdonat que hagués perdut tot el patrimoni familiar a la desfeta d'Olmedo, i també es mostrà rotund al respecte: O rectificava i s'avenia a una concòrdia amb el seu primogènit o restaria exclòs a la successió de la Corona d'Aragó, que passaria directament al seu fill gran Carles de Viana.

Si a l'any 1453, ja li va ser difícil subjectar-se a la voluntat del seu germà gran pels compromisos adquirits amb els seus aliats, aquesta vegada encara ho fou més, perquè gairebé ja ho tenia tot ben apamat. A la mort del seu cosí Juan II de Castella, pocs mesos després que la del seu privat don Álvaro de Luna al patíbul, don Juan havia procurat reconciliar-se amb el seu nebot i ex-gendre, tot i el fàstic que sentia per a ell, a fi de concertar el matrimoni dels seus fills petits (Trastàmara-Enríquez) amb Trastàmara castellans, mentre que seguia la lluita a Navarra, on, els Beaumontes havien proclamat rei al Príncep de Viana (1457), que es trobava a l'exili, per contrarestar les mesures del pare que havia nomenat a la seva filla petita Elionor, comtessa de Foix, lloctinent seva en aquell reialme. Don Juan, davant d'aquell ultimàtum del seu germà, hagué de claudicar de molt mala lluna, acceptant, finalment, set mesos més tard, l'arbitratge del seu germà gran (Compromís de Saragossa, 6 de desembre de 1457). El dia abans, es produí el gran terratrèmol de Nàpols, en el que moriren 60.000 persones.

Alfons el Magnànim, molest per les dilacions del seu germà que, per primera vegada, a remolc de la guerra civil navarresa, havia deixat entreveure les seves veritables intencions al concertar aquells matrimonis amb infants castellans, decidí protegir al seu nebot de tota aquella cobdícia i, amb l'astúcia d'un guineu, inclogué secretament aquell mateix estiu de 1457, una clàusula en el seu testament, en la que ordenava seguir l'ordre tradicional successori a la Corona, tal com havia disposat el seu pare i antecessor Ferran I Trastàmara, dit també d'Antequera, fundador de la dinastia aragonesa (Conclau de Casp, 1410-1412). Una manera d'obligar al seu germà a complir aquella concòrdia, fins i tot, si la mort se l'enduia abans de concloure-la.

De Salomon a Job

El Magnànim moria el 28 de juny de 1458, sense haver-se signat la concòrdia entre pare i fill. Don Juan fou coronat a Saragossa i per a commemorar-ho donà al seu fill petit Ferran (6 anys) el ducat de Montblanc, el comtat de Ribagorça i el senyoriu de Balaguer, les rendes dels quals el convertien en un dels infants més rics dels regnes hispans, reservant pel seu primogènit un despietat silenci. Ja lliure de tota autoritat superior, el pare tornà a posar de manifest de forma clara i cristal·lina quines eren les seves intencions respecte al seu fill gran, ignorant la clàusula testamentària del seu difunt germà.

El Príncep, tremendament afectat, abandonà Nàpols 20 dies després de la mort del seu oncle rumb a Sicília, on fou rebut pel encara virrei del Magnànim Lope Jiménez d'Urrea, home de total confiança del seu desaparegut oncle. En aquella illa romangué un any, condemnat al més rigorós ostracisme, mentre catalans i sicilians treballaven en silenci per aconseguir aquella concòrdia que havia d'haver-se signat a mitjans de juliol de 1458. Don Juan, sempre envejós i ple de rancúnia contra aquell fill que tothom semblava adorar, decidí allunyar-lo d'aquella illa mitjançant l'engany dels prometatges. En Carles de Viana, amb una flota de set galeres, abandonà Sicília. En lloc d'anar directament a l'illa de Mallorca, el Príncep desobeí les ordres del seu pare i navegà rumb a Cerdanya, on recalar uns dies per a descansar. D'allí, emprengué rumb cap a l'Oest, fins arribar a Palamòs, i després cap al Sud, fins les platges de Salou, on desembarcarien els seus ambaixadors, entre ells, el seu germanastre Joan, bisbe de Saragossa, fill bastard del seu pare. Seguidament, i de mala gana, posà rumb cap a Mallorca, on, segons Zurita, fou rebut amb gran

*Castell de Santuari, a Santanyi (Mallorca)
(Foto Última Hora)*

fredor. El Príncep passà gairebé sis mesos confinat a Palma de Mallorca. Des de finals d'agost o començaments de setembre de l'any 1459, fins el mes de març de l'any següent) en espera que el seu pare li atorgués el perdó. D'aquest període, data la seva correspondència amb Renat d'Anjou.

El pacifisme català

El Príncep desembarcà d'incògnit al port de Barcelona a mitjans de març de 1460, per signar la tan anhelada concòrdia amb el seu pare, aprovada per nadal. La ciutat, en tenir notícia de la seva arribada, decidí dispensar-li un gran rebement, tal com corresponia a un hereu de la Corona, fill de la benvolguda reina Blanca, nora de Martí l'Humà. El pare, en saber que el fill se n'havia anat de Mallorca sense el seu consentiment (el Príncep estava a punt de complir 39 anys) i que la ciutat de Barcelona l'havia rebut com un heroi, es dirigí d'immediat cap a la capital del Principat.

L'encontre entre els dos homes tingué lloc el 13 de maig, a Igualada, on el fill havia sortit a rebre'l. El pare, que venia acompanyat de la reina i l'infant Ferran (8 anys), li donà la seva mà a besar, afegint a continuació: "Si me haces hechos de buen hijo, te los haré de buen padre". Aparentment reconciliats, reprengueren plegats el viatge vers a Barcelona, on entraren de nit.

La Concòrdia de Barcelona del mes de maig, només va ser una altra farsa per part del monarca, tal com es demostrà tres mesos més tard, a la ciutat de Lleida, on Joan II, conegut en tots els estats de la Corona com el Sense Fe, ordenà la detenció del seu fill gran estant les Corts reunides, acusant-lo d'un delictes d'alta traïció: Intent de parricidi. La detenció del Príncep de Viana, sense respectar la immunitat que les Corts catalanes garantien a tots llurs assistents fins 6 hores després de ser clausurades o suspeses, fou l'errada política més greu que cometé el Sense Fe.

El conflicte sorgit al Principat, arrel de la clàusula del Magnànim i la detenció del Príncep, seria molt diferent al procés viscut al reialme de Navarra, perquè el pactisme era una fórmula política de clar signe europeu, molt progressista, ja que respectava els drets individuals de tots els súbdits de la Corona, drets que arrelaren profundament a tots els Estats confederats, sota el regnat del Casal reial dels Comtes de Barcelona. Recordem la paraules dirigides pel rei Martí l'Humà als diputats de les Corts, en 1406: "¿Quin poble hi ha al món que tingui tantes franquí-

cies i llibertats, i que sigui tan liberal com vosaltres?". El mateix concepte quedava també recollit en la fórmula aragonesa del jurament de fidelitat al rei: "Nos, que valemos tanto como vos, os hacemos nuestro Rey y Señor, con tal que nos guardéis nuestros fueros y libertades, de lo contrario, no". El Pacte condicionava l'exercici del poder pel de la llibertat, donant el primer l'efectivitat necessària per mantenir la llei i l'ordre, i parapetant a la segona amb les garanties imprescindibles per assegurar el sa desenvolupament d'institucions pròpies i, alhora, individuals. Un equilibri constitucional sense precedents en aquella època, inspirat en les doctrines de Raimond de Penyafort i recolzades per les dels franciscans Lull i Eixeminis, amb màximes com aquesta de LLull: "La llibertat és una de les principals excel·lències dels homes francs, la sevirtud només és comparable a la mort".

A començaments del 1400, el pactisme, estava ja tan arrelat que, ni una crisi dinàstica, ni una guerra civil, podien anihilar aquella convicció popular de què el govern radica en el respecte profund a l'autoritat de la Corona, sempre que aquesta acati i respecti les divines i les humanes, és a dir, aquelles que s'originen del normal joc polític entre el poder i les institucions representatives del país. El segrest del Príncep, on es gaudia d'unes llibertats individuals sense precedents, alarmà als catalans que no dubtaren en defensar els legítims drets del fill, inculcats pel pare, i que posaven en perill les seves pròpies llibertats.

*Part superior de la momia del Príncep de Viana. Monestir de Poblet
(Foto A. Ballesteros)*

L'acusació del pare fou desestimada pel Consell d'Aragó, convocat pel mateix monarca a principis de gener de l'any 1461, a Saragossa. Fou, llavors, quan el pare es negà en rotund a tornar-li la llibertat, si no renunciava abans als seu drets de primogenitura.

La guerra civil catalana (1462-1472)

L'enfrontament entre el pactisme i l'autoritarisme reial de don Juan tingué dues etapes ben diferenciades. La primera es produí a causa de la detenció del Príncep a Lleida. La presó il·legal de don Carles fou el detonant de la revolució catalana del mes de febrer de 1461, que obligà al monarca a capitular i a alliberar al seu primogènit, després de 3 mesos de captiveri. Don Juan es veié obligat a signar els pactes de Vilafranca del Penedès, la primera constitució escrita de tot l'Occident europeu, que obligava al bel·licós i autoritari monarca a respectar el Dret constitucional català. Don Carles fou jurat com lloctinent del seu pare a la catedral de Barcelona, el 24 de juny de 1461, festivitat de Sant Joan. La segona, s'inicià després de la mort del Príncep. Si la conducta a Navarra del primogènit de la reina Blanca pot considerar-se recusable (ens trobem davant d'un cas que entra de ple en el món de la casuística), al Principat, en canvi, el seu comportament fou exemplar. La convicció generalitzada de què havia mort enverinat, no només fou l'argument que nodrí a la mateixa guerra civil, sinó que, alhora, convertí al Príncep de Viana en el defensor indiscutible d'aquelles llibertats, de nou en perill, doncs tot quedava anul·lat amb el seu traspàs.

El paladí de les llibertats

Sense adonar-se'n, el mateix don Juan, dut per aquella fúria incontenible contra el fill, l'havia convertit en un heroi, en el paladí de les llibertats, de tots aquells pobles que aspiraven a no perdre les seves. Deu anys després de la seva mort, el Príncep de Viana encara infligí una duríssima derrota moral al seu pare, que es veié obligat a signar per segona vegada els pactes de Vilafranca del Penedès, peça capital del pactisme i germen del Dret constitucional modern. D'aquesta manera, gràcies a la seva tragèdia personal, iniciada a Navarra, però destinada a concloure a Catalunya, i que té tots els ingredients d'una

gran tragèdia clàssica, permetria consolidar a l'any 1472, a les portes del Renaixement, la política pactista que regia en tots els Estats de la Corona, un altre gran tema de fons de la burgesia catalana en el segle XV.

Bibliografia

1. De Bofarull P. y Mascaró P. Colección de Documentos inéditos de la Corona de Aragón. Tomos XIV y XV. Barcelona: Imprenta del Archivo, 1858.
2. Desdèvises du Desert G. Don Carlos d'Aragon, Prince de Viane. París: Ed. Armand Colin, 1889.
3. Ibars Puga M. El príncep de Viana. Barcelona: Ed. Columna Jove, 1996.
4. Ibars Puga M., El príncipe de Viana o la tragedia del hombre y su entorno. Revista Historia y Vida: n° Extra 95. Barcelona.
5. Ibars Puga M. El Príncipe de Viana, rebelde con causa". Revista La aventura de la Historia: n° 49. Madrid, 2002.
6. Ibars Puga M., García de Paz J.L. En busca de Carlos, Príncipe de Viana. Revista Arqueología del S. XXI: n° 289. Madrid, 2005.
7. Luján N. Muertes misteriosas de la Historia. Revista Historia y Vida: n° 231. Barcelona, 1973.
8. Pedro Abarca J.S. Segunda parte de Los Anales históricos de los Reyes de Aragón. Universidad de Salamanca, 1684.
9. Safont J. Dietari o Llibre de Jornades (1411-1484). Supervisado por Josep Mª Sans i Travé. Barcelona: Fundación Noguera. Col. Textos i Documents, 1992.
10. Silió C. Don Álvaro de Luna y su tiempo. Madrid: Ed. Espasa-Calpe, 1935.
11. Vicens Vives J. Juan II de Aragón (1398-1479) Monarquía y Revolución en la España del Siglo XV. Barcelona: Ed. Teide, 1952.
12. WEB: www.poblet-pviana.com
13. Zurita J. Anales de Aragón. Internet: Libros en RED. Tomo XVI.